

Сыздықбаев Нурғали Арбықтаевич

ӘДЕБИЕТТАНУ НЕГІЗДЕРІ

ӘДЕБИЕТТАНУ НЕГІЗДЕРІ

Лекциялар курсы

Жоғары оқу орындарының филология факультеті,
қазақ тілі мен әдебиеті мамандығы бөлімі студенттеріне арналған

Құрастырған, алғы сөзін жазған - филология ғылымдарының кандидаты,
доцент **Сыздықбаев Нурғали Артықбаевич**

Жоғары оқу орындарының қазақ тілі мен әдебиеті мамандығы бөлімі студенттеріне ұсынылып отырған осы оқу құралына әдебиеттану ғылымына кіріспе пәнінің оқу бағдарламасы бойынша лекциялар мәтіндері ендірілген. Сондай-ақ пәнді оқытудың мақсат-міндеттері және студенттердің білімі мен біліктілігіне қойылатын талаптар да көрсетілген.

ISBN

ТАШКЕНТ
2016

АЛҒЫ СӨЗ

Әдебиеттану ғылымы қазақ топырағында туу, қалыптасу кезеңдерінен өтіп, бүгінде күрделі даму, өсу, өркендеу үстінде. Қазақ әдебиетінің тарихын түгендеу бағытында да, әдебиет сынының даму мәселесінде де едәуір ілгерілеулер бар.

Ұлттық әдебиет тарихы мен әдебиет сынына қарағанда, күні кешеге дейін кенжелеп келген сала – әдебиет теориясы. Солай бола тұра әдебиет теориясын соқа тимеген тың деуге болмайды. Белгілі әдебиет зерттеушілерінің қай-қайсысы да өздерінің әдебиет тарихына, сынына байланысты іргелі зерттеулерінде әдебиеттің теориясын орағытып өтпегені белгілі, оның бір мәселесі болмаса, бір мәселесін қозғағаны даусыз. 1970 жылға дейін жоғары оқу орындарының қазақ тілі мен әдебиеті мамандығы бөлімдерінде оқитын студенттердің қолында әдебиет теориясынан ана тілінде арнайы оқулық болған жоқ. Олар орта мектепке арналған Қ.Жұмалиевтің “Әдебиет теориясы” оқулығын пайдаланып келді. 1926 жылы жарық көрген А.Байтұрсыновтың “Әдебиет танытқыш” атты еңбегі әдебиет теориясының мәселелерін түгел қамтымағы-нымен де, осы саладағы бірден-бір оқулыққа лайық туынды болатын. Алайда “Әдебиет танытқыш” оның авторының барлық шығармаларымен бірге ұзақ жылдар бойы кеңестік идеологияға жат шығарма ретінде әдебиетіміздің тарихынан аласталып келді.

Шындығында, бұл еңбек “Әдебиет танытқыш” деген атының өзі әйгілеп тұрғандай әдебиет әлемін, көркем сөз табиғатын, оның сырын, мазмұнын, ерекшеліктерін, жанрларын, дүниетаным мен қоғамдағы ролін қыруар мысалдармен дәлелдеп, байсалды ғылыми түрде түсіндіруге арналған алғашқы тәжірибе, тұңғыш зерттеу еді. Ұлттық әдебиеттану ғылымында қазір қолданылып жүрген негізгі терминдер, категориялар мен ұғымдардың қазақша өте дәл, ықшам, оңтайлы баламаларының басым көпшілігі тұңғыш рет осы зерттеуде жасалды. А.Байтұрсынов тіл терминдерін жасауда қандай білімдар болса, әдебиеттану, өнертану, фольклортану терминдерін жасауда да сондай кемеңгер, данышпан еді. Бағалы еңбектің әдебиетіміздің ақтаңдағына айналған тұсында осы олқылықтардың орнын толтыру мақсатында жоғарыдағыдай қажеттілік пен мүддеден академик З.Қабдоловтың “Сөз өнері” (1971 жылғы алғашқы басылымында “Әдебиет теориясының негіздері”) атты еңбегі жарық көрді.

Жоғары оқу орындарының студенттеріне, аспиранттарға, тіл мен әдебиет мамандарына арналған бұл оқулықта әдебиет теориясының негіздері болып табылатын өзекті мәселелер тарихи тұрғыдан жан-жақты қарастырылып, бай әрі бағалы деректер негізінде нұсқалы, нәзік әрі терең талданып берілген.

Әдебиеттану ғылымының соңғы кезеңдегі үлкен бір жетістігі ретінде академик Зәки Ахметовтің редакциясымен Алматыда “Ана тілі” баспасында 1998 жылы жарық көрген “Әдебиеттану терминдерінің сөздігі” атты жинақты атауға болады.

Әдебиетші мамандарға, студенттер мен аспиранттарға, мектеп оқушыларына арналған бұл еңбекте әдебиеттану саласында, әдебиет теориясында қолданылатын ең қажетті ғылыми ұғымдар мен терминдер тұңғыш рет жүйелі түрде берілген. Мұнда ұлттық сөз өнерімізге, басқа да халықтардың әдебиетіне қатысты, сондай-ақ жалпы әдебиеттану ғылымына ортақ ұғым-терминдер мүмкін-дігінше толық қамтылады. Соңғы жылдары ұлттық әдеби процеске, қазақ әдебиетінің тарихына, қазіргі әдебиеттің күрделі мәселелеріне деген көзқарастар біршама өзгеріске ұшырады. Осыған сәйкес бұл еңбекте көптеген ұғымдар мен терминдер бүгінгі күннің таным талабына сай жаңаша көзқараста талданып түсіндірілген.

“Әдебиеттану ғылымына кіріспе” деп аталатын осы оқу құралы жоғарыда аталған А.Байтұрсыновтың “Әдебиет танытқыш”, Қ.Жұмалиевтің “Әдебиет теориясы”, З.Қабдоловтың “Сөз өнері”, З.Ахметовтің редакциясымен жарияланған “Әдебиеттану терминдерінің сөздігі” атты еңбектердің және жоғары оқу орындарының филология факультеттеріне арналған әдебиеттану ғылымына кіріспе пәні бойынша бағдарлама негізін-де құрастырылды.

Кітапша осы пән бойынша лекция мәтіндерінен және әдебиеттер тізімінен тұрады.

Пәнді оқытудың мақсаты мен міндеттері

Әдебиеттану ғылымына кіріспе пәні филология факультеттері студенттеріне бейіндік мамандық беретін негізгі пән болып есептеледі. Орта мектеп бағдарламалары бойынша әдебиет теориясы деген жеке пәннің оқылмайтыны белгілі. Әдебиет теориясынан кейбір мағлұматтар әдебиет сабағында белгілі бір көркем шығарманы оқу барысында қосымша беріледі.

Көркем шығарманың мән-мазмұнын терең ұғынып, ғылыми негізде талдау жасай білуі үшін жоғары білімді, білікті маман әдебиет теориясымен қарулануы тиіс. Сол арқылы орта мектептегі әдебиеттің оқу пәні ретіндегі ең негізгі мақсаты өмір таныту, адам тәрбиелеу, халық игілігіне қызмет ететін азамат тәрбиелеу, көркем шығарма-ларды сүйіп оқитын оқырман тәрбиелеу міндеттерін іске асыра алады.

Жоғары оқу орындарында әдебиеттану ғылымына кіріспе, әдебиет теориясы пәндерін оқытудың негізгі мақсат, міндеттері де осыдан туындайды.

Әдебиеттің сөз өнері, орта мектептегі ең негізгі оқу пәні ретіндегі ұлан-ғайыр міндеттерін жүзеге асыратын, әдебиет тарихының, сынының, әдебиет теориясының мәселелерін егжей-тегжей біліп қана қоймай оны терең ой елегінен өткізе алатын, әдебиетті халық тарихымен байланыстыра алатын білімді, білікті, өзіндік ой-пікірі, көзқарасы бар әдебиетші маман дайындау – әдебиеттану ғылымын, әдебиет теориясын оқытудың негізгі мақсаты. Сондықтан әдебиеттану ғылымына кіріспе филолог студенттерге базалық білім беретін негізгі пән болып табылады.

Әдебиеттану ғылымына кіріспе пәнінің I курста бірінші семестрде оқытылуы студенттерді кейінгі семестрлерде үздіксіз оқылатын қазақ әдебиетінің тарихы, халық ауыз әдебиеті, түркі халықтарының әдебиеті, әлем әдебиеті сияқты әр алуан курстарды терең ұғынып, ғылыми тұрғыдан талдау жасай білуге дайындайды.

Әдебиет теориясының негіздерінен жүйелі білім беретін жеке пәндер бола тұра әдебиеттану ғылымына кіріспе пәні әдебиет тарихы, әдебиет сыны, тіл білімі, философия, эстетика пәндерімен тығыз байланыста оқытылады.

Студенттерге қойылатын талаптар

Әдебиеттану ғылымына кіріспе пәнінің бағдарламасында студенттерге әдебиет теориясының негіздерінен жан-жақты терең білім беру қарастырылған. Соған байланысты студенттердің білімі мен біліктілігіне мынадай талаптар қойылады:

- әдебиеттің қоғамдық сананың айрықша түрі өнер туындысы ретіндегі ерекшеліктері мен өзгешеліктерін;

- сөз өнері жайлы ғылымның негізгі және қосалқы салаларын, олардың әрқайсысының зерттеу нысаналарын;

- әдеби характер, тип, көркем образ, оның көркемдік әдіс, әдеби тек, жасалу тәсілдері тұрғысынан қарағандағы түрлерін, олардың бір-бірінен өзгешеліктерін;

- көркем әдебиеттегі тақырып пен идея (негізгі тақырыптар мен қосалқы тақырыптар, лейтмотив, тенденция, авторлық идея). Мазмұн мен түр (пішін), олардың ара-қатынасын; сюжет пен композиция, олардың кезеңдерін, сюжеттен тыс элементтерді;

- тіл байлығының қайнар көздерін, оның әр алуан бейнелеуіш және суреттеме құралдарын;

- әдебиеттің тегі мен жанрларын, олардың әр алуан тарихи кезеңдердегі және қазіргі дәуірдегі түрлерін;

- әдеби стиль, ағым және көркемдік әдістерді;

- өлең сөздің ерекшеліктерін, әлем әдебиетіндегі әр алуан өлең жүйелерін, қазақ өлеңінің табиғатын, поэзиялық қасиетін терең әрі жан-жақты білу;

Әдебиет теориясының негізгі қағидаларын қолдана отырып, кез келген көркем шығармаға заман талабы, халық, мемлекет мүддесі тұрғысынан терең ғылыми-теориялық талдау жасау талап етіледі.